

Adam B o b r y k, *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987-1997*, Toruń: Dom Wydawniczy DUET 2005, cop. 2006, ss. 554.

Książka Adama Bobryka poświęcona została mniejszości polskiej na Litwie. Mimo że w tytule opisywany okres ograniczony został do lat 1987-1997, to w rzeczywistości cezury czasowe obejmują lata 1944-1997, a nawet 2001. Autor, adiunkt Zakładu Socjologii Stosunków Politycznych Instytutu Nauk Społecznych Akademii Podlaskiej w Siedlcach, jest socjologiem, dziennikarzem i publicystą. Omawianą, niezwykle obszerną książkę przedstawił jako efekt wieloletnich badań naukowych oraz doświadczeń wynikających z osobistych kontaktów z przedstawicielami Polaków zamieszkujących Litwę.

Prezentowane zagadnienia mają charakter wielopłaszczyznowy. Dotyczą aspektów demograficznych, kulturowych, politycznych, religijnych, prawnych i organizacyjnych. Spoiwem tych treści jest problematyka statusu Polaków i jej odniesienie do wątków historycznych i współczesnych realiów litewskich. Adam Bobryk uzasadnia to wskazując, iż okres 1987-1997 był kluczowy dla odradzania się polskiej tożsamości w tym kraju. Koniec lat osiemdziesiątych oznaczał bowiem erozję systemu komunistycznego i osłabienie państwa radzieckiego. Pojawiły się symptomy odrodzenia narodowego, czego wyrazem była akcja zbierania podpisów na rzecz retransmisji Telewizji Polskiej oraz tworzeniem polskich organizacji, placówek oświatowych, a także zwiększone zainteresowanie kulturą i tradycją. Następnie, w latach 1990-1991 doszło do odrodzenia się państwowości litewskiej, co przyniosło zarówno zjawiska pozytywne, np. swobodę działania organizacji społecznych, jak i negatywne, w postaci wzrostu litewskiego nacjonalizmu.

Praca podzielona została na dwie części. Pierwsza z nich jest wprowadzająca w analizowaną problematykę – „Polacy w Litewskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej w latach 1944-1986”. Przedstawione zostało tam położenie Polaków zamieszkujących Litwę w okresie powojennym. Na tę część składa się dziewięć rozdziałów. Pierwszy poświęcony został procesom przesiedleń i ekspatriacji ludności polskiej. Autor zwraca uwagę na wiele istotnych zjawisk, takich jak stosunek władz LSRR do wyjeżdżających, liczebność (379 498 osób chętnych do wyjazdu), czas trwania akcji od 1944 do 1959 i wreszcie jej natężenie w różnych okresach. Drugi rozdział dotyczy liczebności Polaków, trzeci – polskojęzycznych środków masowego przekazu, czwarty – szkolnictwa, piąty – życia kulturalnego. Kolejne zaś poświęcone są: opiece religijnej, kontaktom z Macierzą, stosunkowi władz do Polaków oraz wynaradawianiu i położeniu społecznemu. Rozdziały te tworzą jednolitą całość, prezentującą w dość ponurych barwach życie Polaków w Litewskiej Socjalistycznej

Republice Radzieckiej. Przede wszystkim podkreślić tu należy fakt, że komuniści konsekwentnie dążyli do stworzenia tzw. człowieka radzieckiego, jednostki pozbawionej tożsamości narodowej i religijnej. Aktywność kulturalna i oświatowa mimo zaangażowania wielu wybitnych liderów społeczności polskiej, była skutecznie ograniczana działaniami zarówno administracyjnymi, jak i poprzez służby specjalne.

Druga część, pod tytułem „Zmiany społeczne wynikające z odrodzenia narodowego Polaków”, stanowi właściwy trzon książki. Składa się aż z dwunastu rozdziałów, podzielonych na podrozdziały, zawierające szczegółową analizę zagadnień.

W pierwszym zaprezentowane są wszystkie działające na Litwie polskie organizacje oświatowe, zawodowe, twórcze, kombatanckie, młodzieżowe, religijne, gospodarcze, dobroczynne, samopomocowe i polityczne. Rozdziały drugi – „Problemy autonomii terytorialnej Polaków” i trzeci – „Obrona prawa do posiadania reprezentacji na szczeblu samorządów” stanowią analizę niezwykle trudnych problemów narodowościowo-politycznych, które poradziecka rzeczywistość stawia przed Polakami na Litwie. Autor zaprezentował dążenia tej grupy narodowości do decydowania o swoich prawach na szczeblu lokalnym, które zderzają się z centralistycznym stanowiskiem władz państwa i odradzającym się litewskim nacjonalizmem. Pisze wprost o represjach i szykanach (s. 167-173). Problem ten pojawia się i na innych kartach książki, świadcząc o wciąż trudnym położeniu Polaków na Litwie. Mimo to pozostała część pracy ma wydźwięk optymistyczny. Rozdział czwarty dotyczy uzyskania autentycznej reprezentacji parlamentarnej, choć niepokojąco pobrzmiewa tu wniosek przeprowadzony z analizy wyników wyborów, że liczba posłów-Polaków systematycznie maleje.

Rozdział piąty to dość obszerny opis aktywności oświatowej Polaków. Obok prezentacji szkolnictwa polskiego – od poziomu przedszkolnego po uniwersytecki – znalazły się tu również informacje na temat współpracy z Macierzą, a także możliwościami kształcenia w Rzeczypospolitej Polskiej.

Kolejne strony poświęcone zostały rozwojowi prasy i innych mediów, to jest polskich audycji w radiu i telewizji (retransmisji i produkcji rodzimej). Następny rozdział dotyczy szeroko rozumianego życia kulturalnego, obejmującego takie dziedziny, jak muzykę, pieśni i tańce ludowe, film, teatr, plastykę, poezję i ogólnie pojęty ruch wydawniczy. Autor wskazuje tu na ogromny rozwój i dynamikę kultury polskiej na Litwie po roku 1989. Podobnie ocenia w rozdziale ósmym duszpasterstwo Polaków, dostrzega jednak zagrożenia związane z laicyzacją społeczeństwa, dającym się odczuć brakiem kapłanów posługujących się językiem polskim, a wreszcie nacjonalistycznymi tendencjami przejawianymi przez niektórych litewskich katolików świeckich, a nawet duchownych (s. 355-357).

Rozdział dziewiąty ma na tle całej pracy charakter szczególny. Jest to bowiem szczegółowa analiza prawno-ekonomiczna stosunków gospodarczych panujących na Litwie i położenia Polaków. Przedstawiony tu stan jest pesymistyczny, gdyż w procesie reprivatyzacji gruntów rolnych i nieruchomości miejskich wyraźnie zarysowuje się dyskryminacja osób przyznających się do polskości. W opisywanym okresie Polacy zostali w znacznie głębszym stopniu dotknięci też bezrobociem.

Kolejny, dziesiąty z rozdziałów prezentuje kontakty i współpracę z Polską. Ich odmrożenie nastąpiło wraz z „pierestrojką”, a szczególnej dynamiki nabrały wraz z odzyskaniem suwerenności przez Polskę i niepodległości przez Litwę. W rozdziale

tym zwraca uwagę fakt nawiązania stosunków dyplomatycznych i gospodarczych przez oba kraje. Warte podkreślenia jest także to, że obie grupy Polaków – zarówno te mieszkające w Rzeczypospolitej, jak i na Litwie wrażliwe są na potrzeby rodaków, o czym świadczy fakt przekazywania pomocy z Macierzy (poprzez organizacje takie, jak Caritas, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, Pomoc Polakom na Wschodzie, oraz liczne fundacje).

Rozdział jedenasty dotyczy dość drażliwej problematyki upamiętniania miejsc pamięci narodowej Polaków. Oficjalnie władze Republiki Litewskiej wspierają proces odtwarzania i konserwacji miejsc związanych z kulturą polską, a zwłaszcza martyrologią naszego narodu. Sztandarowym projektem stała się rewitalizacja cmentarza na Rossie. Inne, mniejsze cmentarze i pomniki remontowane są dzięki pracy organizacji pozarządowych i osób prywatnych. Często spotyka się to z niechętną postawą władz lokalnych, nierzadkie są też przypadki zwykłego wandalizmu, z wyraźnym jednak podtekstem narodowościowym (np. niszczone są tylko groby z polsko brzmiącymi nazwiskami, s. 437). Przy okazji remontów lub przebudowy znikają polskie tablice pamiątkowe, pomniki itp. Nadzieje autora wzbudzają jednak rozwiązania zawarte w traktacie między państwowym z 1994 r.

Ostatni z rozdziałów godny jest szczególnego omówienia. Nosi on tytuł „Polacy na Litwie w polityce władz litewskich”. Rozpoczyna go krótkie wprowadzenie, nawiązujące treścią do rozdziału pierwszego. Adam Bobryk przypomina tu o trudnym położeniu ludności polskiej w Litewskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej. Umieszczone po tym tekście podrozdziały noszą znamienne tytuły: 1. „Pierwsze symptomy zmian”; 2. „Kwestia języka”; 3. „Pisownia nazwisk”; 4. „Instytucje do monitorowania położenia mniejszości”; 5. „Stosunek do kombatanów Armii Krajowej”; 6. „Sytuacja mniejszości na tle umów międzynarodowych”; 7. „Stosunek partii i organizacji społecznych do polskiej mniejszości narodowej”. Wnioski płynące z tej części pracy nie napawają optymizmem. Wyraźny jest, zdaniem autora, rozdźwięk pomiędzy duchem oraz literą traktatów i umów międzynarodowych, obowiązujących oba państwa, a realizacją ich w praktyce przez stronę litewską. Polacy spotykają się zatem w zauważalnym stopniu z przejawami niechęci do urzeczywistniania ambicji narodowych i społecznych. Pewne zmiany spowodowało jednak wstąpienie tego kraju do Unii Europejskiej.

Książka powstała na podstawie bogatej analizy źródeł. Szczególnie zwraca uwagę wykorzystanie materiałów prasowych (81 tytułów), ukazujących się w Republice Litewskiej, Rzeczypospolitej Polskiej, na Białorusi oraz w ośrodkach polonijnych (USA, Kanada, Francja, Wielka Brytania), aktów prawnych i innych dokumentów, wywiadów przeprowadzonych przez autora, pamiętników oraz literatury.

Autor udowodnił tezę, iż mniejszość polska na Litwie pragnie stanowić integralną część społeczności tego państwa. W swoich działaniach, mających na celu zachowanie tożsamości kulturowej i narodowej, przestrzega obowiązujących norm prawnych. Konsekwentnie domaga się jednak właściwej reprezentacji politycznej, na szczeblu zarówno centralnym, jak i lokalnym, oraz swobodnego funkcjonowania własnych organizacji, instytucji oświatowych, środków społecznego przekazu, praktyk religijnych w języku ojczystym, aktywności gospodarczej i prawa do kultywowania tradycji oraz pamięci historycznej. Ze względu jednak na to, iż praca nie obejmuje ostatnich 11 lat, kiedy

to Litwa stała się, tak jak i Polska, częścią NATO i Unii Europejskiej, można zapewne oczekiwać na kolejną publikację Adama Bobryka, która w równie interesujący i wyczerpujący sposób zaprezentuje obecną sytuację mniejszości polskiej na Litwie.

Aneta Ignatowicz
Akademia Podlaska w Siedlcach

Krzysztof B u c h o w s k i, *Litwomani i polonizatorzy. Mity, wzajemne postrzeganie i stereotypy w stosunkach polsko-litewskich w pierwszej połowie XX wieku*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2006, ss. 469.

Wzajemne relacje polsko-litewskie są w wyjątkowym stopniu obarczone spuścizną doświadczeń wspólnej wielowiekowej historii. Wielu badaczy wskazuje, iż odrodzenie litewskie, które nastąpiło w końcu XIX wieku, a następnie kształtowanie się Republiki Litewskiej w XX wieku, w dużej mierze bazowało na opozycji wobec polskości. Związane to było z konkurencją kulturową oraz burzliwymi procesami narodowościowymi przebiegającymi na przestrzeni wieków. Szczególnie odbił się na świadomości fakt asymilacji szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego i przyjęcia przez ich potomków polskiej opcji narodowej. Kultura i tradycja litewska została przechowana przez ubogie warstwy chłopstwa, co obarczone zostało dużym stopniem konserwatyzmu, stereotypów i uprzedzeń.

Krzysztof Buchowski jako podstawowy cel swojej książki postawił rekonstrukcję wzajemnego postrzegania, jak też analizę mitów, stereotypów obecnych w stosunkach polsko-litewskich. Jak zaznacza sam autor: „Stawiane pytania badawcze dotyczą źródeł, treści, zasięgu oraz roli mitów, obrazów i stereotypów w stosunkach między społeczeństwami. W omawianym okresie skryształizował się w oczach Litwinów zdecydowanie negatywny wizerunek Polaków i Polski, pojawiły się także bardzo nieprzychylnie polskie opinie o Litwie i Litwinach. Zatem celem opracowania jest również odpowiedź na pytanie o przyczyny narastania wzajemnych uprzedzeń. Tak pojęte zadania odnoszą się do zjawisk należących do kultury duchowej: emocji, poglądów, ocen, nastrojów i reakcji psychicznych”. Szczególnie ważne jest, że autor zwrócił uwagę na rolę klimatu emocjonalnego. W sposób istotny ubogaca to wyniki badań i stawia w bardziej przejrzystej perspektywie fakty historyczne.

Wielu polskich badaczy zajmowało się problematyką polsko-litewskich relacji czy też funkcjonowaniem społeczeństwa litewskiego oraz polskiej mniejszości narodowej na obszarze tego państwa. Należy wymienić tu m.in. Juliusza Bardacha, Grzegorza Błaszczyka, Izabelę Borucińską, ks. Romana Dzwonkowskiego, Piotra Eberharda, Andrzeja Firewicza, Adama Hlebowicza, Alinę Grynię, Henrykę Ilgiewicz, Mieczysław Jackiewicz, Jana Jurkiewicza, Tadeusza Katelbacha, Marcelego Kosmana, Zbigniewa Kurcza, Piotra Łossowskiego, Romualda Mieczkowskiego, Krzysztofa Sidorkiewicza, Jana Sienkiewicza, Aleksandra Srebrakowskiego, Jerzego Surwiło,